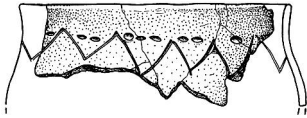

Санжаров С.М., Леоненко Ю.А.

МАТЕРІАЛИ ДОБИ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ ПРОКАЗИНСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ

У статті розглянуті знахідки доби пізньої бронзи, що були виявлені в 1991-1992 рр. під час розкопок багатошарового поселення біля с. Проказине у верхів'ях р. Айдар. Здійснюється аналіз керамічної колекції зрубної культури з котловану розкопаного житла і навколишнього простору в південній частині розкопу, на підставі якого робиться припущення про взаємозв'язок з матеріалами розташованого поблизу поселення зрубної культури біля с. Лиман. Також пропонується реконструкція дерев'яної покрівлі напівземлянки.

Тривалий час інформація про культурну приналежність Проказинського поселення була вкрай обмежена, оскільки базувалася вона на враженнях з поверхневих зборів підйомного матеріалу, зруйнованого в результаті інтенсивної оранки пам'ятки.

На підставі зібраної кераміки, до складу якої входили фрагменти посудин з пружковою орнаментациєю, І.А. Післарій відніс Проказине до групи поселень "з катакомбною та багатопружковою керамікою" [Післарій, 1971, с. 131], фактично атрибутував його багатопружковою (бабинською) культурою. Крім того, С.Н. Братченко звернув увагу на присутність у підйомному матеріалі кременевих черешкових вістрь стріл, подібних до знахідок з Лівенцівки 1 та укріплених Лівенцівського й Каратаєвського поселень [Братченко, 1976, с. 115], більш характерних для початкового періоду пізньої бронзи Донецько-Донського регіону. Надалі в складі зібраних колекцій були відзначені великі кременеві підтрикутні вістря енеолітичного типу та роговий прямокутний жолобчастий псалій доби пізньої бронзи [Березанская, 1986, с. 25, рис. 7, 11, 12]. Однак, не дивлячись на різнохарактерний проказинський підйомний матеріал, жоден з дослідників не висловлював сумнівів відносно багатопружкової (бабинської) культурної приналежності самої пам'ятки.

Остаточний матеріальний вигляд Проказинського поселення був уточнений тільки в 1991-1992 рр. у ході стаціонарних розкопок, що встановили його багатошаровість і надали представні колекції знахідок як енеоліту, так і доби бронзи, зокрема, катакомбною, абашевської та зрубною культур [Санжаров, 1995, с. 36-37]. Як нам бачиться, попередня атрибуція поселення винятково багатопружковою (бабинською) культурою стала наслідком некритичного відношення до змішаного складу поверхневих зборів, де переважали уламки як пізньокатакомбних посудин з пружковою системою орнаментациї, так і фрагменти зрубною кераміки.

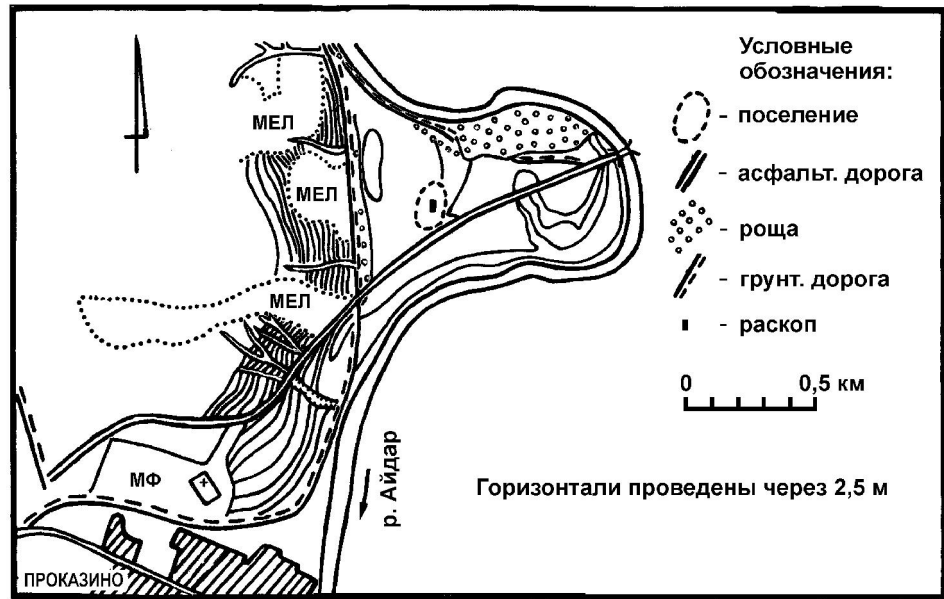
Оскільки верхній шар поселення, проілюстрований матеріалами доби пізньої бронзи - нам представляється найбільш доцільним спеціально охарактеризувати основний масив отриманих знахідок зрубною культурою, який був віднесений до функціонування житла в південному секторі поселення.

Поселення розташоване на відстані 1,1 км на північ-північний-схід від північно-східного краю с. Проказине Старобільського району Луганської області в заплаві правого берега р. Айдар (рис. 1, 1). Займає найбільш піднесену частину довгого валоподібного пагорба, направлено за лінією північ-південь, вздовж західного згону неглибокої вимоїни. Висота пам'ятки над літнім рівнем річки становить близько 4-6 м. Загальна розорана площа збору знахідок сягає 100 x 50 м. Гребінь пагорба складається із сірого гумусу та піднімається над заплавною зоною на 0,7 м.

Всього в 1991-1992 рр. було розкопано 390 м² пам'ятки. Дослідження здійснювалися вручну квадратами 2 x 2 м із залишенням взаємоперпендикулярних брівок для стратиграфічних спостережень. Під орним шаром, потужністю 0,25 м, повсюдно залягав шар сірого гумусу, насичений культурними залишками. В межах розкопу його товщина складала 0,75-0,8 м. Похований ґрунт, що підстилав означений гумус, відрізнявся більш темним кольором і відсу-

тністю знахідок. В середньому він складав 0,2-0,3 м у товщину. Материк представлений суглинком жовтого кольору.

У південно-західній частині розкопу був виявлений котлован невеликої напівземлянки, заглиблений у материк на 0,1-0,15 м. На загальному тлі дна розкопу він виділявся більш темним заповненням. В польовій документації ця напівземлянка була позначена як житло № 1.

1

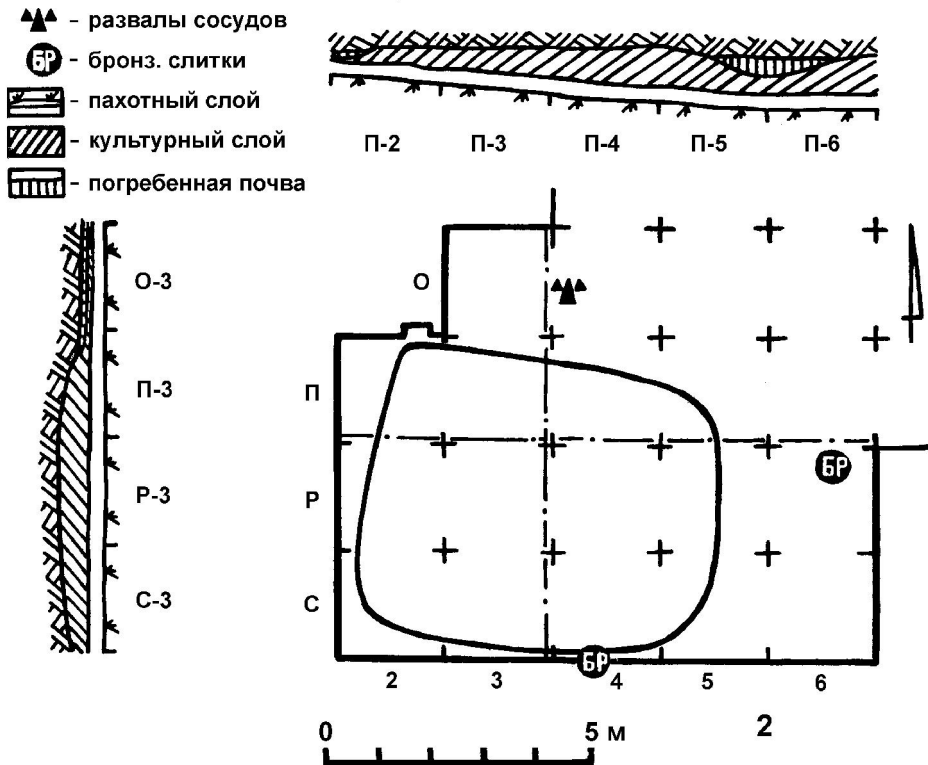

Рис. 1: 1 - схема розташування багатoshарового поселення біля с. Проказине; 2 - південно-західна ділянка розкопу з планом житла 1

В плані котлован житла мав підпрямокутну форму (6,5 x 5,1 м) з округленими кутами і був орієнтований по лінії схід-захід (рис. 1, 2). Його західна частина приходилася на пологісний західний схил пагорбу, із-за чого глибини дна від сучасної поверхні склали від 1,2 м у східній частині до 0,5 м - у західній. Дно житла утворювалося і мало пологісту западину в центральному секторі (рис. 2).

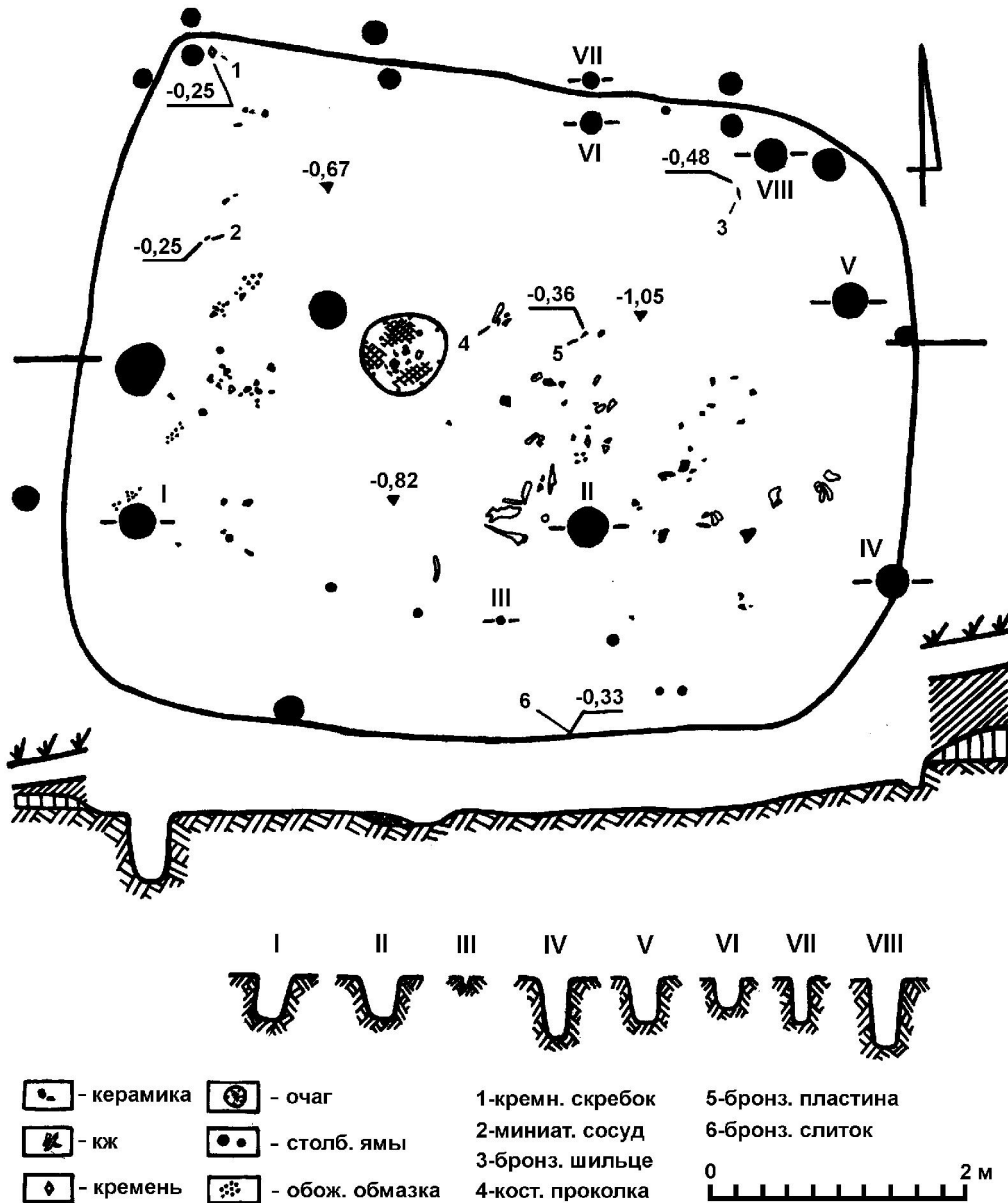

Рис. 2. План житла 1 на Проказинському поселенні

З заходу, півночі та сходу по периметру котловану були виявлені ями від опорних стовпів. Так, уздовж північної стінки простежені п'ять парних груп ямок діаметром близько 0,2 м і глибиною до 0,4 м. Сам північний контур в основному проходив між рядами стовпових ям (рис. 2). Впритул до зовнішнього західного контуру простежені дві ямки. Так само дві ямки зафіксовані безпосередньо на східному контурі, в той час як на південному – лише одна. Безпосередньо в середині котловану простежені п'ять ямок від більш великих стовпів діаметрів до 0,4 м і глибиною до 0,5 м. Скоріш за все вони походили від опорних стовпів покрівлі. В

середині котловану, вздовж південної та західної стінок, містилась ціла серія невеликих ямок (зафіксовано не менш 10 таких) від жердин, вбитих у підлогу житла на відстані 0,5-0,6 м від його стін. Ймовірно, вони являють залишки кріплення з жердин і тину стінок невисокої лежанки. В межах південно-західного та західного секторів лежанки були виявлені шматки глиняної обпаленої обмазки зі слідами тину.

В центральній частині дна котловану, ближче до його західного контуру, була розчищена заповнена попелом, фрагментами посудин і перепаленими кістками тварин очажна яма. В плані вогнище мало округлу форму діаметром 0,65 м і глибину близько 0,1 м.

Культурна приналежність котловану житла встановлюється по знахідкам у його заповненні та безпосередньо на дні, у тому числі в середині вогнища.

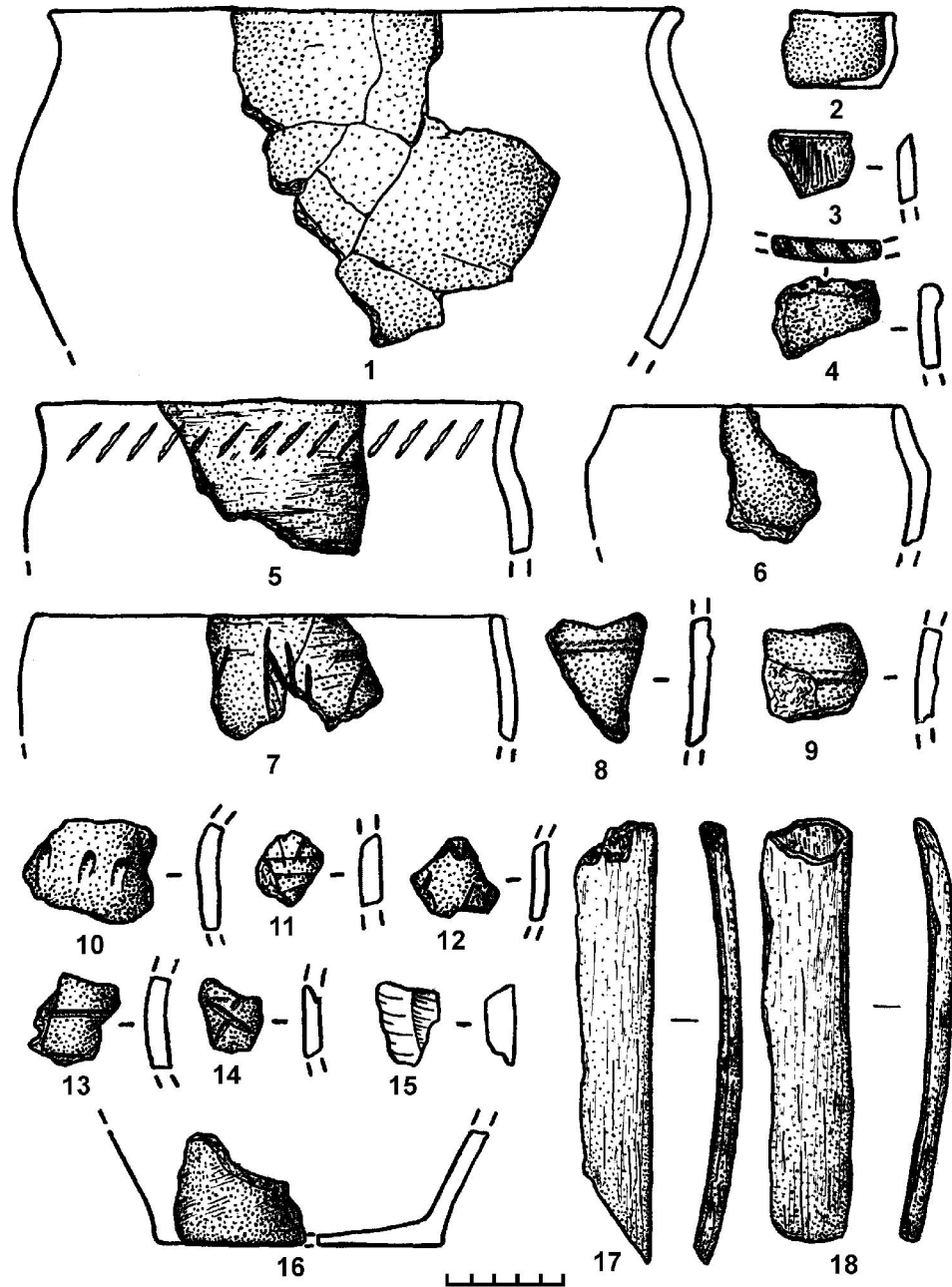

Рис. 3. Матеріали з житла 1 Проказинського поселення

В перепаленому заповненні очажної ями зустрінуті два лощила з ребер великої рогатої худоби (рис. 3, 17, 18), численні стінки посудин без орнаменту, фрагменти банкуватих (рис. 3, 3) та остроереберних (рис. 3, 6) посудин, великі частини профільованих горщиків з відігнутою шийкою й опуклими боковинами (рис. 3, 1, 5). Основа шийки однієї з горшикоподібних посудин була прикрашена круговим паском з відбитків косо поставленого гребінцевого штампa.

В центральній частині утрамбованого дна рештків будівлі були виявлені кістяна проколка (рис. 4, 1), декілька відщепів без слідів спрацьованості (рис. 3, 15) та кременевий виріб із грубою ретушшю (рис. 4, 4).

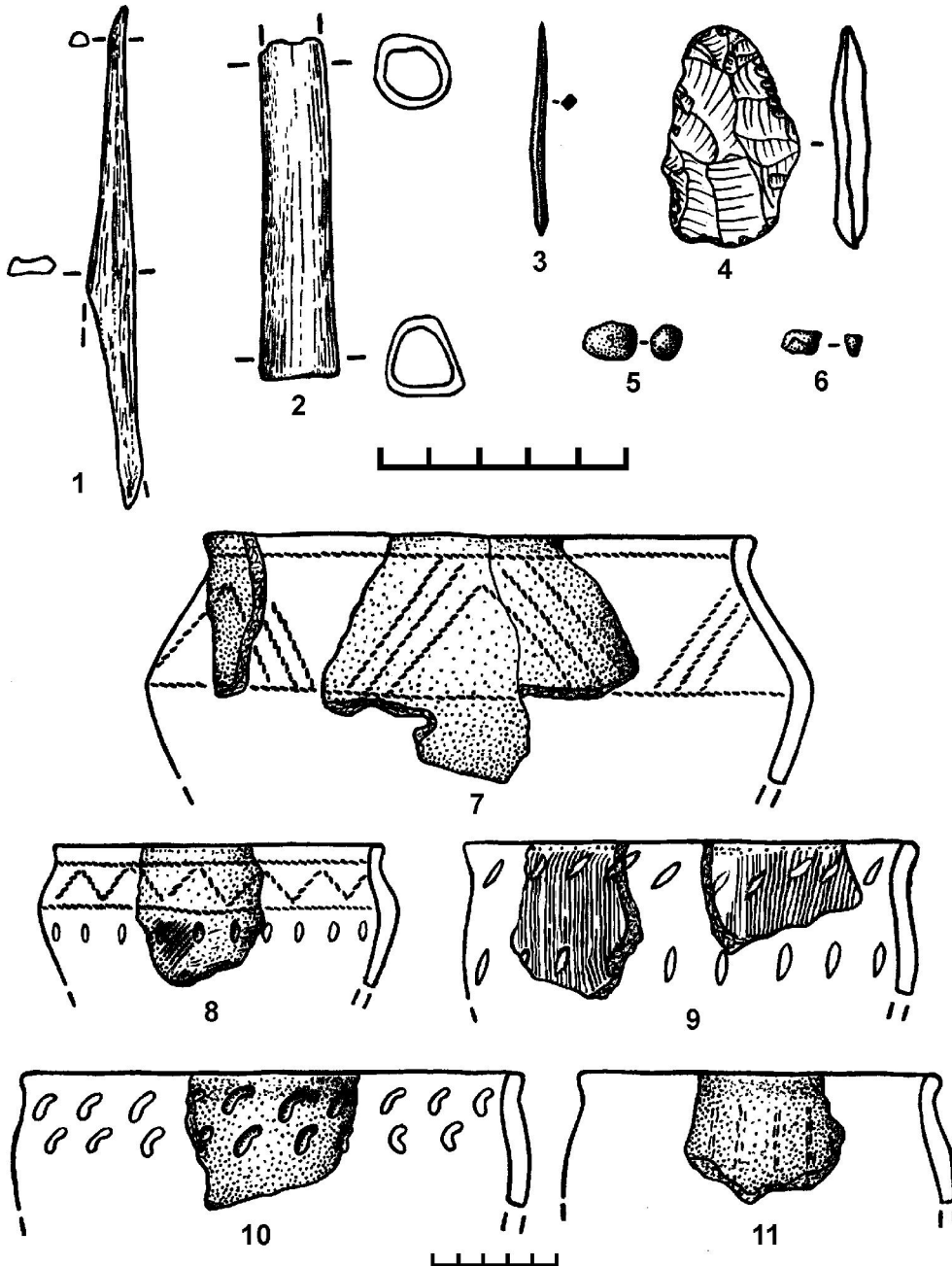

Рис. 4. Матеріали з житла 1 (1-6) і південної ділянки розкопу на Проказинському поселенні

Із заповнення північно-західного сектора житла походили кременева скребачка та мініатюрна горшководна посудинка (рис. 3, 2), а з північно-східної частини – чотиригранне шильце без вираженого насаду (рис. 4, 3). Під південною стінкою спорудження були знайдені два невеликі злитки бронзи (рис. 4, 5, 6).

В цілому керамічна колекція, отримана при розкопках котловану житла, складалася з уламків двох банкуватих, семи гострореберних і семи горшководних посудин. Знайдено 7 фрагментів приденних частин і 67 уламків стінок, з яких тільки 4 орнаментовані. Орнаментальні мотиви на кераміці з житла бідні та представлені найпростішими зигзагоподібними прочерками (рис. 3, 7, 11-14), в основному поодинокими круговими пасками з різних штампів (рис. 3, 10) і дрібних виділених пружок (рис. 3, 8, 9). Особливістю приденних частин є слабо виражені піддони (рис. 3, 16). Вся отримана кераміка відрізняється якісною формувальною масою, в складі якої спостерігається значна домішка піску та подрібненого шамоту. Після випалу посудин набували різні відтінки сірого та коричневого кольорів.

Більш повне уявлення про форми й орнаmentaцію, що мали місце на зрубній кераміці з поселення, дають нам знахідки з південної частини розкопу, тобто простору, що оточував згадане житло. Тут були зустрінуті гострореберні посудини з плічками, прикрашеними пасками зі шнурових зигзагів (рис. 4, 7, 8). На горшководних формах відзначені сліди дрібних вертикальних розчесів (рис. 4, 9, 11), паски орнаментів з нігтьових насічок, відбитків куточка палички й зигзагоподібних прочерків (рис. 4, 9, 10; 5, 1-6). Локалізуються орнаментальні зони переважно на горлі та плічках посудин. Серед простих банкових форм виділяються посудини зі стягнутим краєм (рис. 6, 1-6). Вони так само прикрашені в основному поодинокими пасками з вдавнень палички, косих насічок і зигзагоподібних прочерків. По зрізам вінець деяких посудин відзначена коса насічка (рис. 3, 4; 6, 2, 5, 7). До матеріалів розглянутого шару, скоріш за все, відноситься й уламок руків'я в вигляді рурки (рис. 4, 2).

На підставі особливостей представленої керамічної колекції, зокрема, присутності в її складі гострореберних посудин зі шнуровими візерунками і рідкості уламків з пружковим орнаментом, весь комплекс артефактів доби пізньої бронзи Проказинського поселення атрибується розвинутому етапу зрубної культури Сіверського Дінця. Масові паралелі проказинська кераміка даної групи знаходить серед основних форм посудин і орнаmentaційних композицій найбільшого розкопаного зрубного поселення Подінців'я -Усове Озеро [Березанская, 1990, с. 78, рис. 19; с. 80, рис. 20; с. 82, рис. 21].

Звертає на себе увагу те, що в межах площі Проказинського поселення знахідки зрубної культури, як показали стаціонарні дослідження, поширені не рівномірно, а зосереджені в південній частині розкопу поблизу котловану житла. Відсутність у самому житлі господарських ям і слідів ремонту опорних стовпів свідчить про відносну короткостроковість перебування тут зрубного населення. В цьому плані важливо, що в безпосередній близькості, на відстані всього 300 м до півночі, розташоване більш велике Лиманське поселення із синхронними зрубними матеріалами [Бровендер, 1993, с. 148-174]. В зв'язку з цим, ми маємо сенс розглядати зрубне окремо розташоване житло на площі Проказинського поселення як житлову будівлю, тісно пов'язану з загальним функціонуванням поселення Лиман. Судячи з визначень кістяних виробів, Проказинське поселення зрубного часу спеціалізувалося на виробництві шкіряних виробів [Усачук, 1993, с. 142].

Розташування стовпових ямок на дні котловану житла дозволяє здійснити реконструкцію опорних стовпів, розміщення каркасу перекриття покрівлі, кріплення стінок і пристрою лежанки. В передбачуваній системі дерев'яного каркаса не знаходять свого логічного пояснення представленні в звіті три ямки – дві в межах південно-західного й одна невелика розташована з зовнішнього краю північно-східного кута контуру котловану (рис. 2). З урахуванням незначної глибини зазначених поглиблень (до 5-10 см) можна припустити їх умовне віднесення до стовпових ямок у момент розкопок і фіксації. Вірогідніше за все, вони являють собою прості сліди нір землерийних тварин.

Попарне розташування серії стовпових ямок у зовнішнього й внутрішнього контуру північної стінки напівземлянки свідчить про те, що вони були залишені стовпами, що забезпечували стійкість вертикальної прямої стінки з горизонтально покладених колод. Така ж стіна була споруджена в східній частині північно-східного кута житла, яка торцем упритул примикає до східного краю північної дерев'яної стінки (рис. 7, 1, 2).

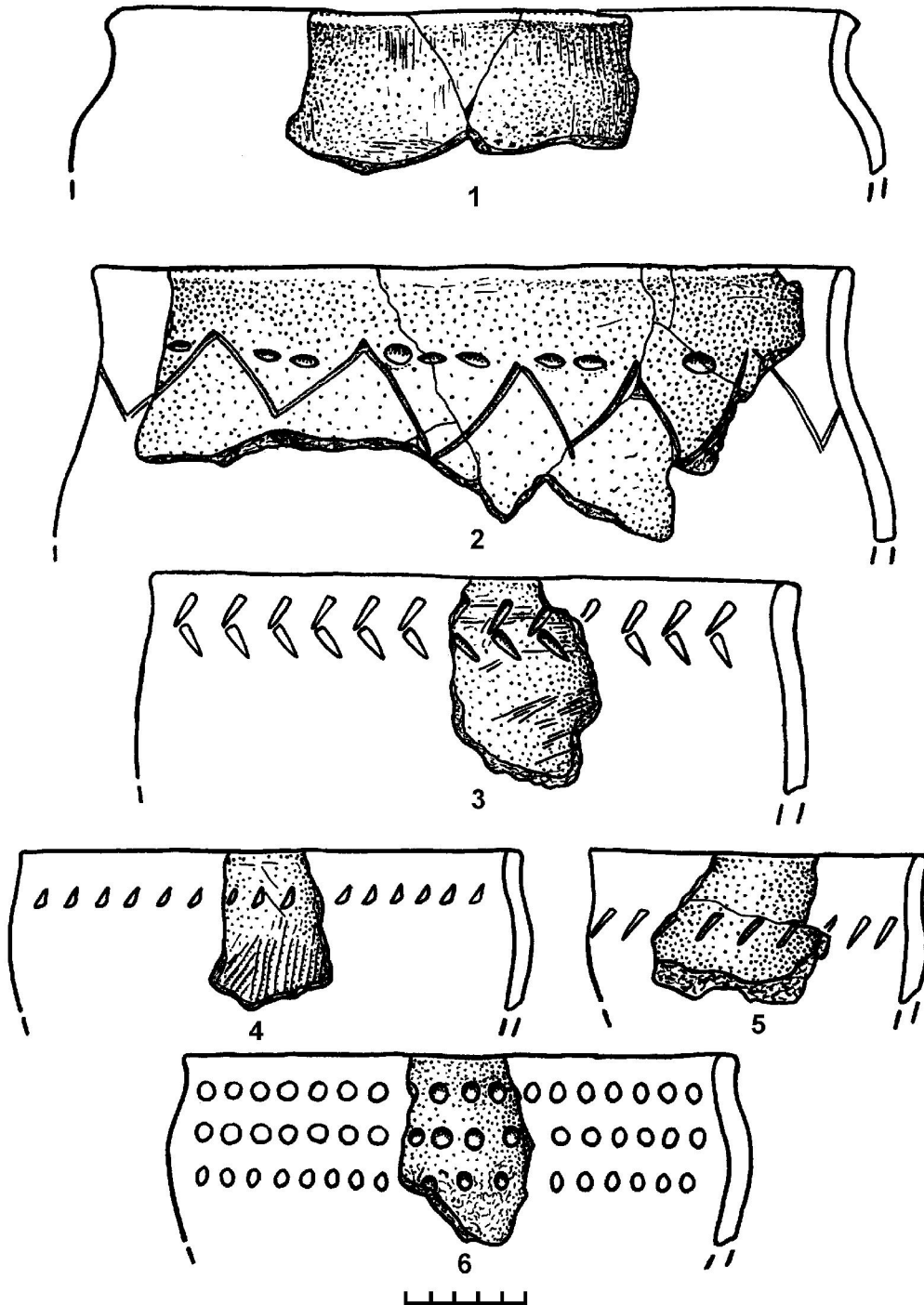

Рис. 5. Кераміка доби пізньої бронзи Проказинського поселення

Безпосередньо на дні житла зафіксовані 6 стовпових ямок невеликого діаметру (до 20 см), заглиблені в дно на 0,2-0,3 м. Вони складають дві нерівні рівнобіжні осі, прокладені крізь центральну частину житла за лінією схід-захід (рис. 7, 1). Оскільки ці стовпові ямки виділяються найбільш великими розмірами їх доречно розглядати як ямки від опорних стовпів перекриття (покрівлі) житла. Їх розміщення в дві ламані подовжні лінії дає підставу зробити припущення, що підтримували опорні стовпи парні балки несучої конструкції як самої покрівлі, так частково і базових опор західної та південної стінок (рис. 7, 2). Якщо південна стіна

напівземлянки могла складатися з похилого ряду дерев'яних стовпів, що спиралися на несучі балки південної осьової лінії, то опору західної стінки, улаштовану за зразком південної осьової лінії, могли утворювати балки, покладені за лінією північ-південь зверху на західні закінчення верхнього вінця колод північної стінки і несучі колоди осьових опор (рис. 7, 2). Відсутність попарно розташованих стовпових ямок у західного та південного країв напівземлянки дає підставу вважати, що ці стінки склалися не з горизонтально покладених колод, скріплених попарно вбитими вертикальними стовпами, а колод, розміщених похило, верхній край яких упирився на несучі каркасні опори, а нижній – безпосередньо на денну поверхню за зовнішнім контуром котловану.

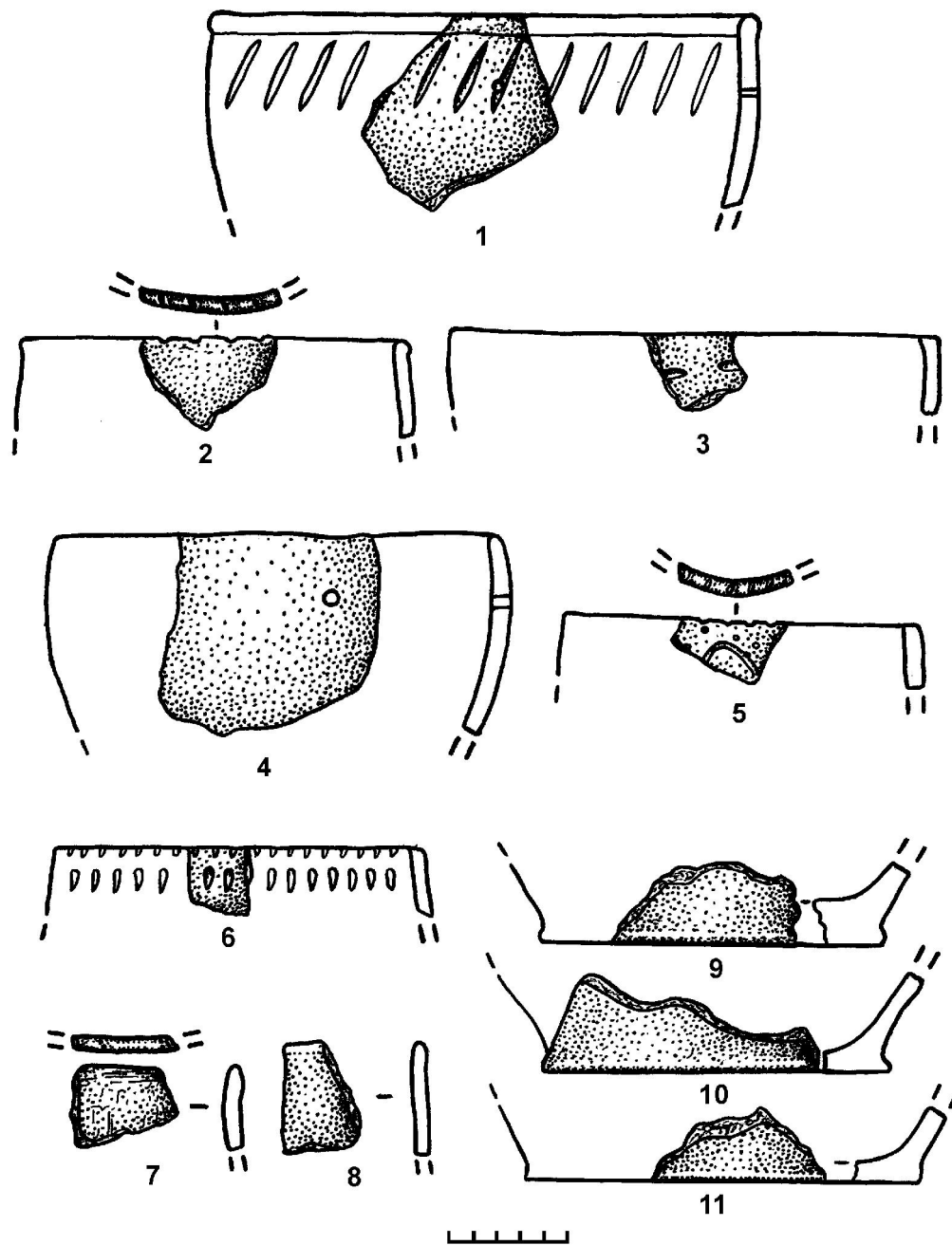

Рис. 6. Кераміка доби пізньої бронзи Проказинського поселення

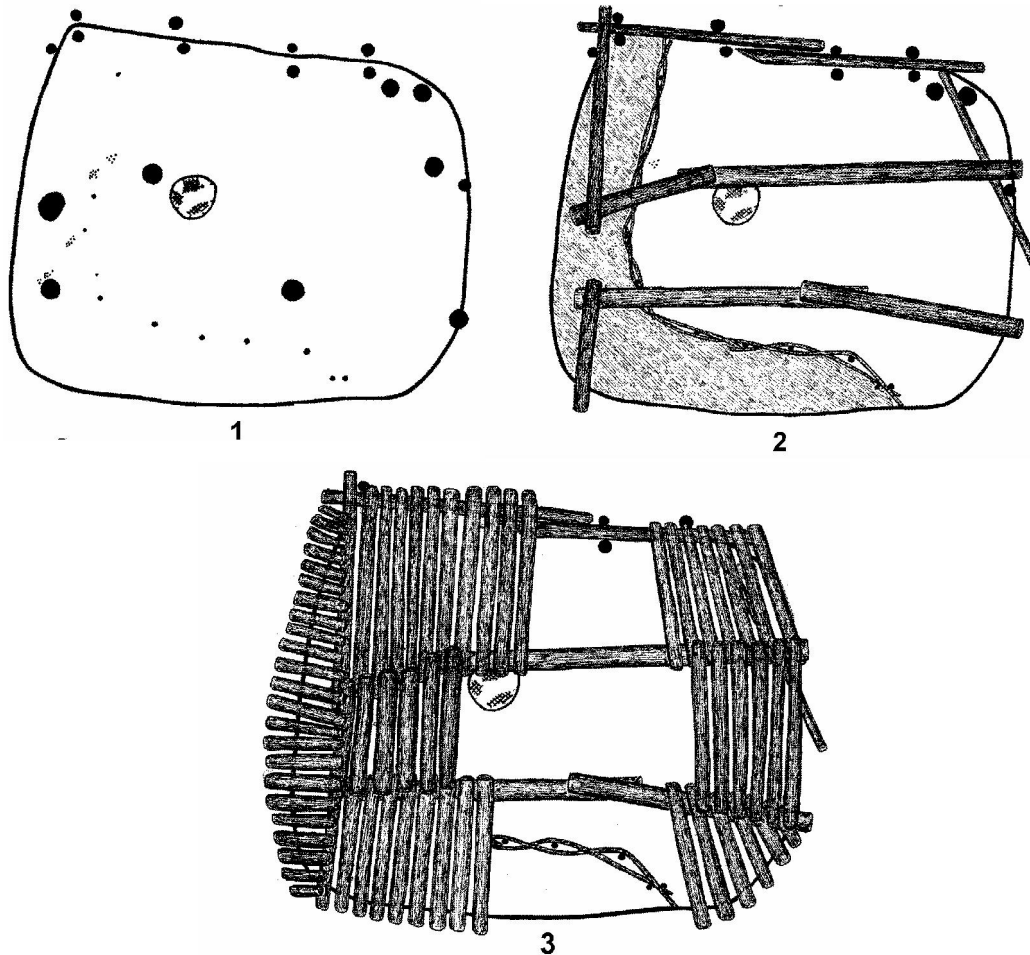

Рис. 7. Реконструкція устрою лежанки, дерев'яного каркаса, стін та покрівлі напівземлянки на Проказинському поселенні

Розташування невеликих ямок всередині котловану вздовж південної та західної стінок, наявність шматків обпаленої глиняної обмазки зі слідами тину вказує на наявність вздовж південної та західної стінок лежанки, що складалася з плетеної й обмазаною глиною невисокої стінки, заповненої, ймовірно, хмизом і сіном (рис. 7, 2). В цьому випадку виправдане і розміщення очагової ями безпосередньо в центрі утвореного вільного простору житла, віддаленої від вхідного прорізу в східній стінці та наближеної до лежанки під західною стінкою.

Зроблена реконструкція стінок і опорних балок припускає наявність двосхилої покрівлі, верхній ярус якої був утворений центральним подовженим рядом горизонтально покладених колод довжиною близько 1 м, що забезпечували максимальну висоту рівної осьової частини покрівлі. На підставі глибини котловану від сучасної поверхні й умовного вільного переміщення усередині житла висота його зводу могла становити 1,8-2 м. Слід звернути увагу на те, що після будівництва дерев'яного каркасу, стін і покрівлі, із зовнішньої сторони поверхня житла була додатково укріплена та перекрита хмизом, сіном і шматками дерну. Всередині напівземлянки мала змогу проживати обмежена кількість мешканців – не більш 4-5 осіб.

Таким чином, в результаті дослідження Проказинського поселення встановлено, що основний його матеріал, з урахуванням незначної кількості знахідок доби енеоліту й абашевської культури, відноситься як до катакомбної, так і до зрубної культури. Саме присутність у складі первинних поверхневих зборів катакомбної кераміки з пружками й уламків посудин зрубної культури привело деяких дослідників до передчасної атрибуції поселення винятково як побутової пам'ятки культури багатопружкової кераміки.

Список використаних джерел

1. *Березанская С.С.* Культура многоваликовой керамики // Культуры эпохи бронзы на территории Украины. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 5-43.
2. *Березанская С.С.* Поселение срубной культуры на Северском Донце. – К.: Наук. думка, 1990. – 150 с.
3. *Братченко С.Н.* Нижнее Подонье в эпоху средней бронзы. – К.: Наук. думка, 1976. – 261 с.
4. *Бровендер Ю.М.* Поселение срубной культуры у с. Лиман в Северо-Донецком левобережье // Древние культуры Подонцовья. – Луганск, 1993. – С. 148-174.
5. *Писларий И.А.* Новые памятники эпохи бронзы в среднем течении Северского Донца // Археологические исследования на Украине в 1968 г. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 130-132.
6. *Санжаров С.Н.* О культурной принадлежности Проказинского поселения эпохи бронзы // ТДНК "Проблемы археологии, древней и средневековой истории Украины". – Харьков, 1995. – С. 36-37.
7. *Усачук А.Н.* Костяной инвентарь поселения у с. Проказино // Древние культуры Подонцовья. - Луганск, 1993. – С. 135-147.

Санжаров С.Н., Леоненко Ю.А.

МАТЕРИАЛЫ ЭПОХИ ПОЗДНЕЙ БРОНЗЫ ПРОКАЗИНСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ

В 1991-1992 гг. были произведены стационарные исследования многослойного поселения у с. Проказино Старобельского района Луганской области, которое на основании анализа предшествующих сборов подъемного материала относилось лишь к культуре многоваликовой керамики. В результате раскопок памятника было установлено, что основная часть его материалов атрибутируется катакомбной и срубной культурами. Анализ находок, прежде всего керамики, показал, что слой эпохи поздней бронзы относится к развитому этапу срубной культуры Подонцовья, к которой принадлежит вскрытое в южной зоне раскопа жилище 1. Ошибочная предшествующая атрибуция основана на доминировании в составе поверхностных сборов распахиваемого памятника катакомбной керамики с валиковым орнаментом и обломков сосудов срубной культуры. В статье предлагается реконструкция лежанки, деревянного каркаса, стен и кровли выявленной полужемлянки.

Sanzharov S.N., Leonenko Y.A.

THE LATE BRONZE AGE MATERIALS FROM PROKAZINE SETTLEMENT

The results of stationary researches of multilayer settlement near Prokazine village is represented in the article. Authors make derivations about cultural attribution of dwelling remains and finds from living space. The main part of artifacts was separated between Catacomb and Srubnaya cultures of Bronze Age, instead of some previous conclusions about Babine Culture attribution of Prokazine's materias. The reconstructions of wooden roof, the walls and mud-hut are made.